

Ковальська Леся Володимирівна,
кандидат географічних наук, доцент

Пархоменко Олександр Григорович,
кандидат географічних наук, доцент

Загнибіда Раїса Павлівна,
кандидат педагогічних наук, доцент

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ, Україна, e-mail: lesia.kovalska@pnu.edu.ua,
ORCID ID: 0000-0001-7582-8249

Чернігівський національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Тараса Шевченка, м. Чернігів, Україна, e-mail: sasho1979turizm@ukr.net,
ORCID ID: 0000-0001-7939-9576.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-
Франківськ, Україна, e-mail: raisa.zagnubida@pnu.edu.ua,
ORCID ID: 0000-0001-9583-9973

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ДЛЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Метою цієї наукової статті є аналіз сучасного стану, викликів і перспектив організації туризму та відпочинку для осіб з інвалідністю в Україні. Для реалізації мети нами поставлені такі завдання: окреслити шляхи розвитку цього напрямку туризму шляхом упровадження міжнародних стандартів і використання кращих світових практик.

Методи. У дослідженні застосовано комплексний підхід, що включає аналіз статистичних даних щодо категорії споживачів туристичних послуг серед осіб з інвалідністю, а також доступності транспортної, інформаційної інфраструктури та об'єктів обслуговування. За допомогою методів синтезу та узагальнення розкрито сучасний стан розвитку туризму в умовно безпечних регіонах України. Метод інтерпретації використано для представлення міжнародного досвіду розвитку смарттуризму для осіб з інвалідністю.

Результати. У статті розглянуто сучасний стан та перспективи розвитку туризму для осіб з інвалідністю в Україні у контексті світової практики забезпечення доступності. Проаналізовано діяльність провідних міжнародних організацій (ENAT, UN Tourism, IATA, CLIA та ін.) щодо впровадження стандарту ISO 21902:2021. Особливу увагу приділено статистичному аналізу чисельності осіб з інвалідністю в Україні та їх участі у туристичних подорожах, а також регіональним відмінностям у створенні безбар'єрного середовища. Окреслено основні проблеми, що перешкоджають активному залученню осіб з інвалідністю до туризму та подорожей. Наведено кращі місцеві практики, зокрема на прикладі Івано-Франківської області та ініціатив Карітасу (УГКЦ), Мальтійської служби допомоги. Розглянуто потенціал смарттуризму та цифрових рішень у забезпеченні рівного доступу до туристичних послуг. У висновках підкреслено необхідність комплексного підходу до надання туристичних послуг і створення об'єктів показу з урахуванням потреб людей з інвалідністю задля їхньої ефективної соціалізації та залучення до сучасного суспільного життя.

Наукова новизна. У дослідженні представлено комплексний аналіз розвитку туризму для осіб з інвалідністю в Україні у період російсько-української війни. Це одна з перших наукових праць, спрямованих на інтеграцію національних статистичних даних, міжнародних стандартів (зокрема ISO 21902:2021) та кращих практик локальних ініціатив задля розробки практичних рекомендацій щодо підвищення доступності туристичних послуг для осіб з інвалідністю. У роботі акцентується увага на потенціалі смарттуризму та цифрових рішень у подоланні бар'єрів доступності, що сприятиме формуванню інклюзивної туристичної політики в умовах післявоєнного періоду.

Практичне значення. Результати цього дослідження можуть бути використані державними установами, місцевою владою, громадськими організаціями і представниками туристичного бізнесу для розробки та впровадження стратегій розвитку туризму для осіб з інвалідністю. Акцентуючи увагу на бар'єрах, з якими стикаються особи з інвалідністю, та пропонуючи цільові рекомендації на основі міжнародних стандартів і успішних локальних практик, дослідження сприяє створенню доступної туристичної інфраструктури. Крім того, інтеграція смарттехнологій і цифрових інструментів відкриває нові можливості для планування подорожей і надання послуг, що сприяє соціальній інтеграції та підвищенню якості життя людей з інвалідністю в Україні.

Ключові слова: туризм, інваліди, діти з інвалідністю, транспорт та інформаційна доступність.

Kovalska Lesia,
PhD in geography, associate professor
Parkhomenko Oleksandr,
PhD in geography, associate professor
Zahnybida Raisa,
PhD in pedagogy, associate professor

Vasyl Stefanyk Precarpathian national university, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
e-mail: lesia.kovalska@pnu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0001-7582-8249
T.H. Shevchenko National university «Chernihiv colehium», Chernihiv,
Ukraine, e-mail: sasho1979turizm@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7939-9576.
Vasyl Stefanyk Precarpathian national university, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
e-mail: raisa.zagnubida@pnu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0001-9583-9973

FEATURES OF TOURISM DEVELOPMENT FOR PERSONS WITH DISABILITIES DURING THE WAR IN UKRAINE

Purpose. The aim of this study is to analyze the current state, challenges, and prospects of organizing tourism and recreation for persons with disabilities in Ukraine. The objective of the research is to outline development pathways by implementing international standards and leveraging global best practices.

Methods. The study employs a comprehensive approach that includes the analysis of statistical data on the category of consumers of tourism services among persons with disabilities, as well as the accessibility of transportation, information, and service facilities. Using methods of synthesis and generalization, the current state of tourism development in the relatively peaceful part of Ukraine is revealed. Based on the method of interpretation, international experience in the development of smart tourism for persons with disabilities is presented.

Results. The article examines the current state and prospects for the development of tourism for persons with disabilities in Ukraine within the context of global accessibility practices. The activities of leading international organizations (ENAT, UN Tourism, IATA, CLIA, and others) regarding the implementation of the ISO 21902:2021 standard are analyzed. Special attention is given to the statistical analysis of the number of persons with disabilities in Ukraine and their participation in tourism, as well as to regional differences in the creation of a barrier-free environment. The article highlights the main challenges hindering the active involvement of persons with disabilities in tourism and travel. Best local practices are described, particularly using the example of Ivano-Frankivsk region and the initiatives of the Maltese Relief Service. The potential of smart tourism and digital solutions in ensuring equal access to tourism services is also considered. Conclusions emphasize the necessity of a comprehensive approach to providing tourism services and attractions that meet the needs of people with disabilities, aiming to foster their effective social integration and engagement with the realities of modern public life.

Scientific novelty. This study presents a comprehensive analysis of the development of tourism for persons with disabilities in Ukraine during the Russo-Ukrainian war. It is one of the first academic works aimed at integrating national statistical data, international standards (in particular, ISO 21902:2021), and best practices from local initiatives to develop practical recommendations for improving the accessibility of tourism services for persons with disabilities. The study emphasizes the potential of smart tourism and digital solutions in overcoming accessibility barriers, thus contributing to the formation of an inclusive tourism policy in post-conflict Ukraine.

The practical significance. The findings of this study can be used by government agencies, local authorities, NGOs, and tourism businesses to develop and implement inclusive tourism strategies. By highlighting the barriers faced by persons with disabilities and offering targeted recommendations based on international standards and successful local practices, the research supports the creation of accessible tourism infrastructure. Additionally, the integration of smart technologies and digital tools opens new opportunities for inclusive travel planning and service provision, contributing to the social integration and well-being of persons with disabilities in Ukraine.

Keywords: tourism, persons with disabilities, children with disabilities, transport and information accessibility.

Постановка проблеми. За даними UNWTO, станом на 01 березня 2023 р. 1,3 млрд людей або кожна шоста людина у світі, а це близько 16 % населення планети, мають ту чи іншу форму інвалідності. Близько 5 % з них мають уроджену інвалідність. За інформацією UNICEF (Програми розвитку ООН (ПРООН)), 80 % людей з інвалідністю проживають у країнах, що розвиваються. За оцінками World Bank GROUP, 20 % найбідніших людей у світі є людьми з інвалідністю. Згідно даних UNICEF та United nations, кількість дітей із інвалідністю у світі оцінюється майже у 240 млн осіб. За даними Державної служби статистики, в Україні станом на 01 січня 2022 р. зареєстровано 162 214 дітей з інвалідністю у віці до 18 років.

За результатами моніторингу доступності до туристичних об'єктів в Україні, станом на 01 січня 2020 року в Україні 2,7 млн осіб мали інвалідність, у тому числі 222,3 тис осіб з I групою інвалідності, 900,8 тис осіб – з II, 1416,0 тис осіб – з III. За даними Міністерства соціальної політики, станом на серпень 2024 р. в Україні близько 1,5 млн людей мають третю групу інвалідності, з них 480 тис людей є працевлаштовані. Тобто, 17% з інвалідністю в Україні працюють. Внаслідок продовження активної фази воєнних дій, кількість осіб з інвалідністю збільшується щодня [Kovalska, L., Shchuka, H., Mikhailuk, A., Zagnibida, R., & Tkachenko, T., 2020.]. Тому цей показник у 2024 р. збільшився на 13 %, приблизно на 350 тис людей з урахуванням того, що кількість населення суттєво скоротилася. Наприклад, за оцінкою МВФ, наявне населення України у 2021 р. становило 41,0 млн осіб, а станом на грудень 2024 р. в Україні орієнтовно проживало 34 млн людей. Для порівняння у Сполучених Штатах, згідно United States Population, кількість населення станом на 01 січня 2024 р. становила 335 893 238 осіб (3 місце у світі), 8,9 млн (19,4 %) людей, мали інвалідність. Частина цих людей (4,1 млн чол) з важкою інвалідністю.

Попри потенціал розвитку туризму для осіб з інвалідністю, російсько-українська війна спричинила значні проблеми для його функціонування: руйнування туристичної інфраструктури, зниження рівня безпеки, економічні труднощі, а також недостатність державної підтримки та інвестицій у туристичні проекти та відповідні програми. Також війна спричинила різке збільшення кількості осіб цієї категорії населення в Україні.

З огляду на сучасні реалії, у науковому середовищі та і з боку національних інституцій, недостатньо приділено уваги та підтримки стану, викликів і перспектив організації відпочинку та реабілітації осіб з інвалідністю в Україні. Тому потреби суспільства у забезпеченні доступності та пристосованості до нових реалій життя, соціалізація осіб з інвалідністю через організацію туризму, котрий сприятиме фізичній, психологічній та соціальній реабілітації, відновленню духовних сил, викликані часом і соціумом. І сьогодні ця проблема залишається «білою плямою» у науковому полі з огляду на визначення шляхів його подальшого розвитку та впровадження ефективних механізмів підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання сучасних підходів до визначення поняття «туризм для інвалідів» запропонували (Хрущ, Іванова, Медведський, 2017). У 2024 р. (Барський, Бакота, Єрко, 2024) розкрили суть основних понять доступного (інклюзивного) туризму. Науковий інтерес до аналізу стану та перспектив розвитку туризму для осіб з інвалідністю зростає, оскільки він розглядається і як економічна галузь, і як інструмент соціальної інтеграції та особистісного розвитку цієї категорії населення. На це вказує стаття (Kovalska, H. Shchuka, A. Mikhailuk, R. Zagnibida, T. Tkachenko, 2020), де приділено увагу перспективам національного туристичного ринку, котрі вбачаються у розвитку комплексного внутрішнього туризму, складовою якого є туризм для осіб з інвалідністю. У свою чергу, (Л. Матвійчук, Л. Чепурда, 2020) зазначають, що внутрішній туризм потребує формування доступного середовища. Їхня думка знайшла продовження у праці (Калуцького, Ковальської, Вичівського, 2017), які проаналізували стан доступності до туристичних об'єктів, зокрема послуг перевезень та обґрунтували доцільність соціальних проектів у збільшенні кількості неповносправних у частці туристів. Адаптивний туризм як специфічну соціальну діяльність розглядають (Богдан, Гуділіна, Кокшарова, 2016). Роль туризму для людей з обмеженими можливостями у соціальній інтеграції в Україні за період 2017–2021 років розглядається у праці (Dobrianska, Kurchenko, Nesterchuk, 2024). Висвітлює організацію екотуризму для осіб з обмеженими можливостями з урахуванням світового досвіду на прикладі національних парків та зазначає перспективи його використання в Україні (Кучинська, 2012). Механізм інтерпретації зарубіжного досвіду розвитку туризму для осіб з інвалідністю в Україні розкрито у праці (Ковальська, 2017). З огляду на сучасну ситуацію в Україні, значна увага приділяється адаптаційним напрямкам розвитку туризму в умовах невизначеності, що висвітлено у науковому доробку (Охоти, Соловей, 2022). Передумови розвитку та проблеми безпеки дитячого адаптивного туризму висвітлено у праці (Голод, А. Крадецької, 2015).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Доступність до туристичних об'єктів для всіх категорій споживачів туристичних послуг зазначена у туристичній політиці будь-якої туристичної дестинації чи країни, оскільки створює бізнес-можливість охопити всіх відвідувачів і збільшити надходження податків до місцевого бюджету від суб'єктів туристичної діяльності. Безбар'єрний доступ осіб з інвалідністю до об'єктів туристичного показу є важливою складовою соціальної справедливості й дотримання прав людини у сфері туризму, виступає як імператив прав людини.

За оцінками United nations, населення котре живе з одним або кількома захворюваннями, тобто має інвалідність, зазвичай, здійснює туристичні поїздки у супроводі двох-трьох супроводжуючих, а це понад 2 млрд людей. Разом вони становлять майже третину населення планети.

За даними UNDESA у світовій практиці серед споживачів туристичних послуг левову частку, а це близько 460 млн (46 %), складають люди похилого віку (60 р. і старші), серед них майже 250 млн мають інвалідність середнього та важкого ступеня. Згідно 32. UN Tourism Bowtell у економічно розвинутих країнах близько 2/3 людей з інвалідністю мають можливості подорожувати. За прогнозами World Population Prospects, уповільнення темпів зростання населення через загальне зниження народжуваності призведе до збільшення частки людей похилого віку, а саме, у 2030 р. кількість людей у світі віком 60 р. і старше зросте на 56 % (з 901 млн до 1,4 млрд), а до 2050 р. майже удвічі й досягне 2,1 млрд, а до 2100 р. – більш ніж утричі. Кількість інвалідів серед людей похилого віку збільшиться і через наслідки терактів, воєнних дій, що є характерними явищами сьогодення. Україна теж відчує на собі вплив глобальних тенденцій, що підкреслюється й нинішньою

демографічною ситуацією та територіальними змінами. За даними Інституту демографії та проблем якості життя НАНУ, кількість людей похилого віку з інвалідністю станом на 01 квітня 2025 р. склала 22 %, а внаслідок продовження російсько-української війни, цей показник суттєво збільшиться й серед активного населення. Тому така ситуація спонукає переглянути та заохотити й захистити права й гідність людей з інвалідністю на повноцінну участь у житті суспільства, зокрема, участь у туризмі та подорожах, що є невід'ємною частиною виконання Порядку денного сталого розвитку до 2030 р. Незважаючи на те, що туризм для осіб з інвалідністю займає значний сегмент на ринку подорожей і туризму, він і досі залишається суттєво недостатньо охопленим через недоступність до туристичних об'єктів і послуг та дискримінаційні політики й практики.

Формулювання цілей статті. Щоб забезпечити розвиток туризму для осіб з інвалідністю, необхідно туристичні послуги адаптувати до цієї категорії населення, зберігаючи принцип універсального дизайну. Тобто, щоб особи з інвалідністю, соціалізуючись, були невід'ємною частиною споживачів туристичного продукту, гарантуючи таким чином доступність до туристичних об'єктів та послуг, створюючи можливості використовувати та насолоджуватися доступними зручностями, незалежно від фізичних чи духовних задовольнень. Цей підхід спрямований на відмову від преференційного або особливого ставлення до споживачів туристичних послуг з різними вадами, а дозволяє безбар'єрно використовувати засоби та послуги всіма у будь-який час із рівноправним ефектом. Тому першочерговим є внесення базових змін у заклади сфери обслуговування з метою покращення їх доступності, проведення моніторингу потреб людей з інвалідністю у подорожі та туризмі. Такі заходи призведуть до збільшення кількості відвідувачів, поліпшення доступності та якості туристичних послуг, підвищать загальний рівень життя людей.

Виклад основного матеріалу. Туристичні організації в усьому світі, а саме, ENAT (Європейська мережа доступного туризму), EASPD (Європейська асоціація постачальників послуг для людей з обмеженими можливостями), ООН, UN Tourism та ін. працюють над тим, щоб люди з інвалідністю могли подорожувати легко. Тому UN Tourism, фонд ONCE та UNE у співпраці з Європейською мережею доступного туризму (ENAT), Міжнародною асоціацією повітряного транспорту (IATA), Міжнародним союзом залізниць (IUC), Міжнародною автомобільною федерацією (FIA) та Міжнародною асоціацією круїзних ліній (CLIA), Sage Traveling та Impulsa Igualdad у вересні 2024 р. надали рекомендації для туроператорів, туристичних агентств і турагентів щодо впровадження стандарту ISO 21902:2021. з надання туристичних послуг, який відповідає особливим вимогам доступу всіх клієнтів, а у листопаді 2024 р. – нові рекомендації спрямовані на покращення транспортної інфраструктури, об'єктів і послуг, щоб забезпечити безпечні, надійні та гідні подорожі для пасажирів з обмеженими можливостями.

Згідно (Калуцький, Ковальська, Вичівський, 2017) люди з інвалідністю подорожують менш активно, у зв'язку з певними обмеженнями у доступності до об'єктів. Хоча в цілому ці подорожі складають 7–8 % в усьому світі, 11% всіх туристичних поїздок в Європі, 11% – внутрішнього туризму США і Австралії. При цьому найбільш активно подорожують люди з інвалідністю у Великій Британії (37%) та Німеччині (53%) (Белоусова, 2018.).

Оскільки розвиток туризму є однією з галузей господарства у в умовно безпечних регіонах України, то сфера обслуговування повинна розвиватись і задовольняти усі потреби споживачів, у тому числі й осіб з інвалідністю. Масове залучення таких осіб до туристичної сфери суспільного життя сьогодні продиктоване станом соціокультурного середовища. Саме завдяки туризму особи з інвалідністю налагоджують нові зв'язки (знайомство, дружба, приятельство тощо) як з іншими неповносправними, так і зі здоровими людьми, заявляють світу про свої досягнення. Наприклад, участь у світових спортивних заходах таких як Параолімпійські ігри, де пара-олімпійці у 2024 р. здобули 22 золоті, 28 срібні та 32 бронзові медалі (Париж, Франція). Всього вони вибороли 82 призових місця й посіли 7 місце у світовому рейтингу літніх Параолімпійських ігор.

Згідно даних Національної асамблеї інвалідів України частка осіб з інвалідністю становить близько 15 % від усіх туристів. Проте слід зауважити про невідповідність статистики реальній ситуації, що викликано відсутністю постійного моніторингу з боку державних органів, а також небажанням самих людей отримувати статус «інвалідності» через бюрократичну систему оформлення та роботу медичних комісій.

За даними Соціального захисту населення, найбільша кількість осіб з інвалідністю проживає у таких областях України: Львівській (223 141 осіб), Дніпропетровській (173 211 осіб), Одеській (164 527 осіб), Харківській (152 532 осіб), Хмельницькій (151 141 осіб) та у м. Київ (159 540 осіб), а найменша кількість – у Херсонській (39 180 осіб), Луганській (41 033 осіб), Кіровоградській (59 695 осіб), Чернівецькій (60 056 осіб) та Сумській (61 474 осіб) областях (рис. 1).

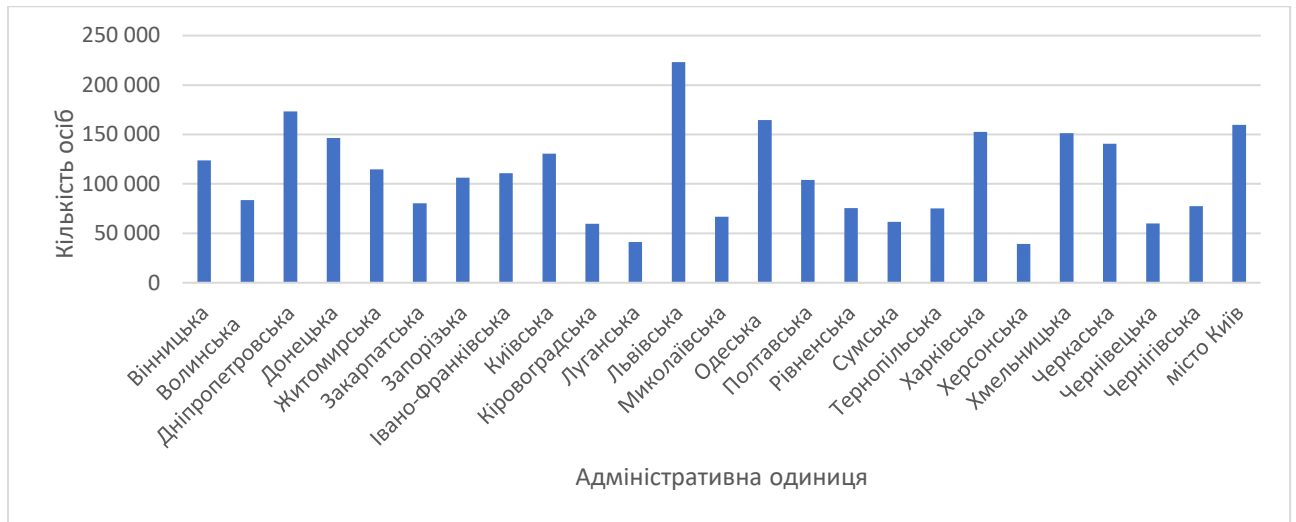

Рис. 1. Кількість осіб з інвалідністю за регіонами (станом на 01 січня 2023 р.) (за даними Соціального захисту населення)

В Україні близько 3 млн осіб з інвалідністю. У тому числі з I групою інвалідності – 344940 осіб, найбільша їх кількість у Львівській – 17466, Одеській – 14085, Дніпропетровській – 12755 областях. З II групою (з 988732 всього осіб) найбільша кількість у Одеській – 76332, Черкаській областях – 73237, м. Київ – 70843, Харківській – 55896, Київській – 54359, Львівській областях – 50270. Найчисленішою є III група інвалідності й становить 1672009 осіб. Найбільше їх проживає у Львівській – 143911 та Дніпропетровській – 103188 областях. З 156010 дітей з інвалідністю найбільша їх кількість у Дніпропетровській області – 13163, м. Київ – 12769 та Львівській області – 11494 (рис. 2).

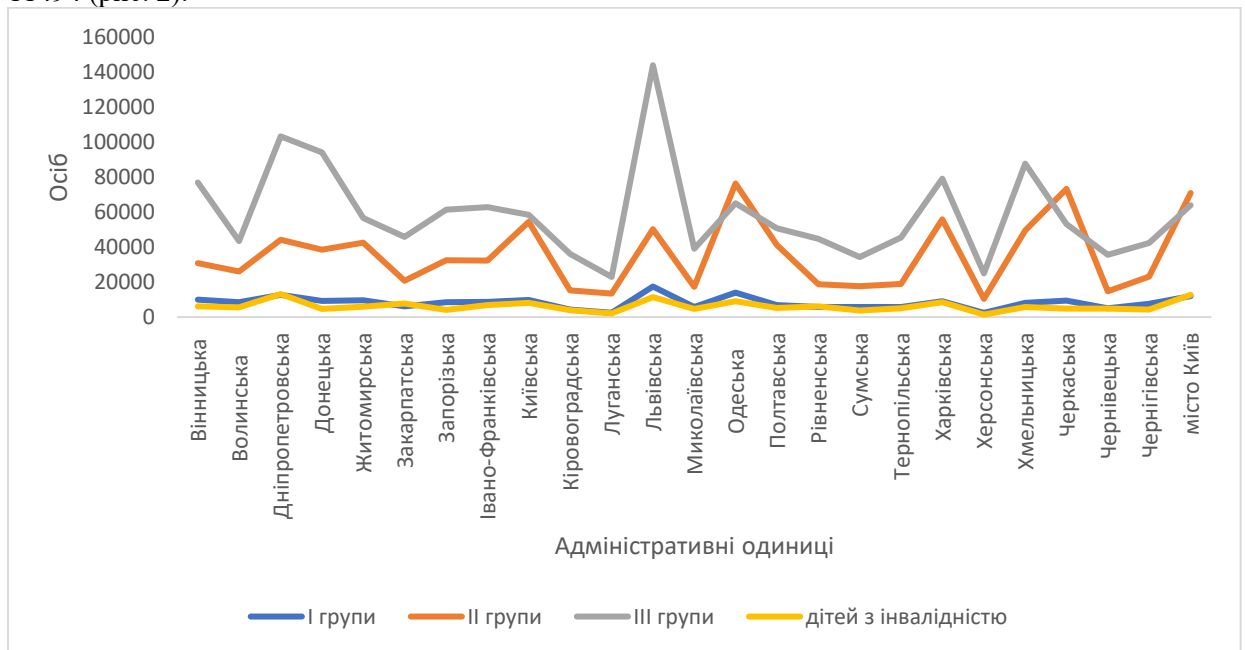

Рис. 2. Кількість осіб з інвалідністю за групами захворювань в Україні

За даними Міністерства охорони здоров'я України, кількість осіб з інвалідністю у віці 18 років і старше за класами хвороб становила 145,2 тис, з них у працездатному віці – 110,9 тис. Максимальна кількість людей в Україні уражена хворобами крові і кровотворних органів й окремими порушеннями з залученням імунного механізму та системи кровообігу (становить 37,1 тис, у тому числі у працездатному віці – 23,6 тис). Із загальної кількості хворих у працездатному віці найвищий відсоток (84,6 %) або 2,1 тис осіб з інвалідністю внаслідок нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання (рис. 3).

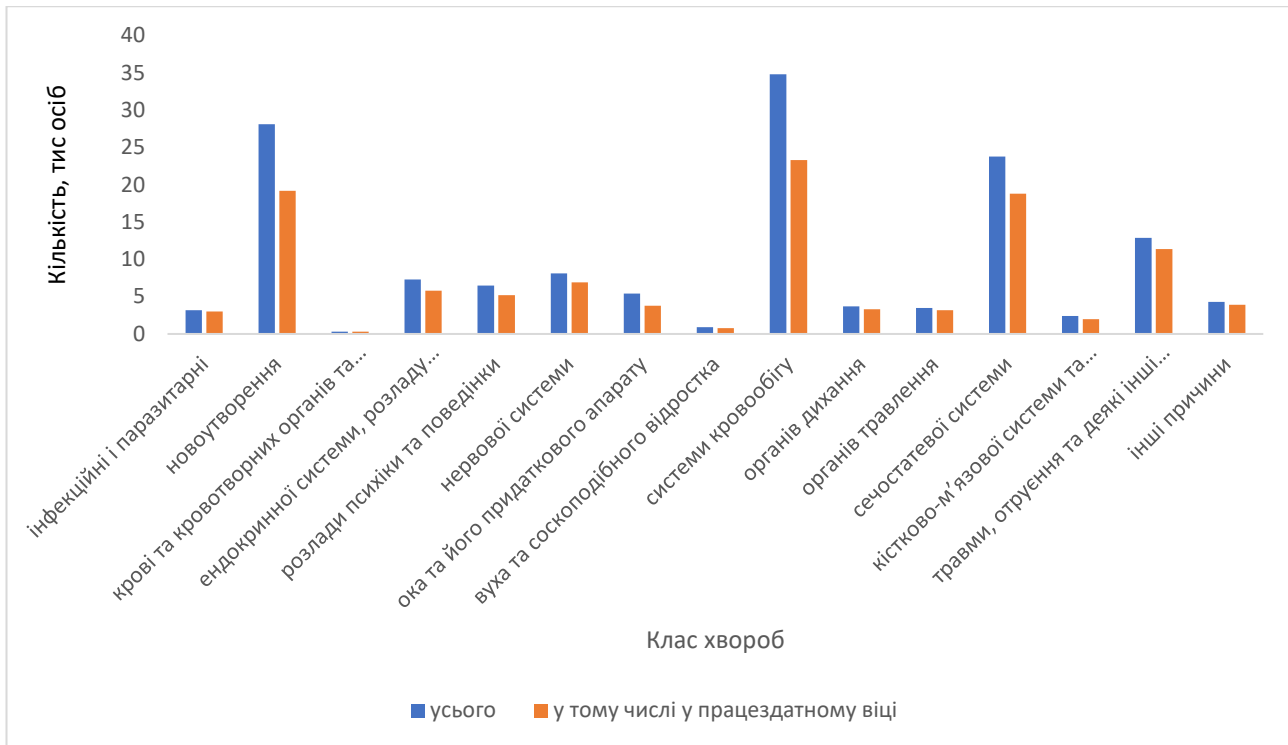

Рис. 3. Кількість осіб з інвалідністю за класами хвороб (на 01.01.2023 р.) (за даними Міністерства охорони здоров'я України)

Складність розвитку туризму для осіб з інвалідністю в Україні полягає у транспортній та інформаційній доступності до туристичних об'єктів і закладів обслуговування загалом, відсутності системи методичного супроводу, системи підготовки інструкторів-фахівців для роботи з цією категорією туристів. Проте, враховуючи сучасний попит на ринку послуг фізичного й духовного відновлення, для національних споживачів у листопаді 2024 р. Національна Асамблея людей з інвалідністю України (НАІУ) за підтримки Проєкту USAID «ГОВЕРЛА» провела чергову онлайн-презентацію дорожніх карт для покращення доступу до медичних та реабілітаційних послуг у громадах. У грудні 2024 р. у рамках Декади прав людей з інвалідністю Мамаївська громада (Чернівецька область) провела семінар на тему «Підтримка осіб з інвалідністю в Україні під час війни: сучасні реалії та міжнародний досвід». У 2024 р. вперше в Україні впроваджено європейський стандарт ДСТУ EN 17210 «Доступність і зручність. Використання створеного середовища», який задає новий рівень для забезпечення доступності вже існуючих будівель та споруд, продовжуючи системну роботу для створення доступного середовища. Важливим нововведенням стало розширення об'єктів дослідження: уперше проведено обстеження стану вулиць, зупинок громадського транспорту та об'єктів благоустрою. Обстежено 90 тис об'єктів, що є суттєвим зростанням порівняно з 2023 р., коли було перевірено близько 54 тис. У 2024 р. 20 % об'єктів є безбар'єрними.

За результатами моніторингу доступності до туристичних об'єктів в Україні, найкращий показник безбар'єрності мають заклади охорони здоров'я – 43 %, центри надання адміністративних послуг – 41 % та банки – 36 %. Найнижчий показник мають споруди цивільного захисту населення – 8%.

Техніка переміщень та транспортувань осіб з інвалідністю вимагає обрання найкоротшого та безбар'єрного шляху, при потребі наявності супровідника(ів). Аналізуючи транспортну доступність встановлено, що 68 об'єктів (51 %) – доступно, 20 % – частково доступно, 29 % – не доступно.

Доступність до об'єктів обслуговування визначає незначну кількість та невідповідність закладів розміщень, харчування, вбиралень тощо, які були б пристосованими до потреб неповносправних. Станом на грудень 2024 р. Міністерством інфраструктури України реалізовано 45 заходів, спрямованих на підвищення безбар'єрності у різних сферах, з них 8 заходів спрямованих на забезпечення доступності до туристичних об'єктів.

За даними Міністерства соціальної політики України, на кінець 2024 р. кількість будинків-інтернатів для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю (дорослих, дітей і молоді) має тенденцію до зменшення (рис. 4). Максимальна кількість будинків-інтернатів (323) та місць (58,4 тис) для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю (дорослих, дітей і молоді) спостерігалася у 2010 р, а найменша – у 2022 р., відповідно, 251 та 39,31 тис. За даними Міністерства соціальної політики України (грудень, 2024 р.), максимальна кількість будинків-інтернатів для громадян похилого віку й осіб з інвалідністю (дорослих) та дітей і молоді з інвалідністю відмічена у 2010 р, а найменша у 2022 р. (рис. 5).

За даними Міністерства соціальної політики України, найбільша кількість будинків-інтернатів для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю сконцентрована у Дніпропетровській області. Така статистика спостерігалася у 2021 та 2022 рр. Найменша – у Волинській області. (рис. 6).

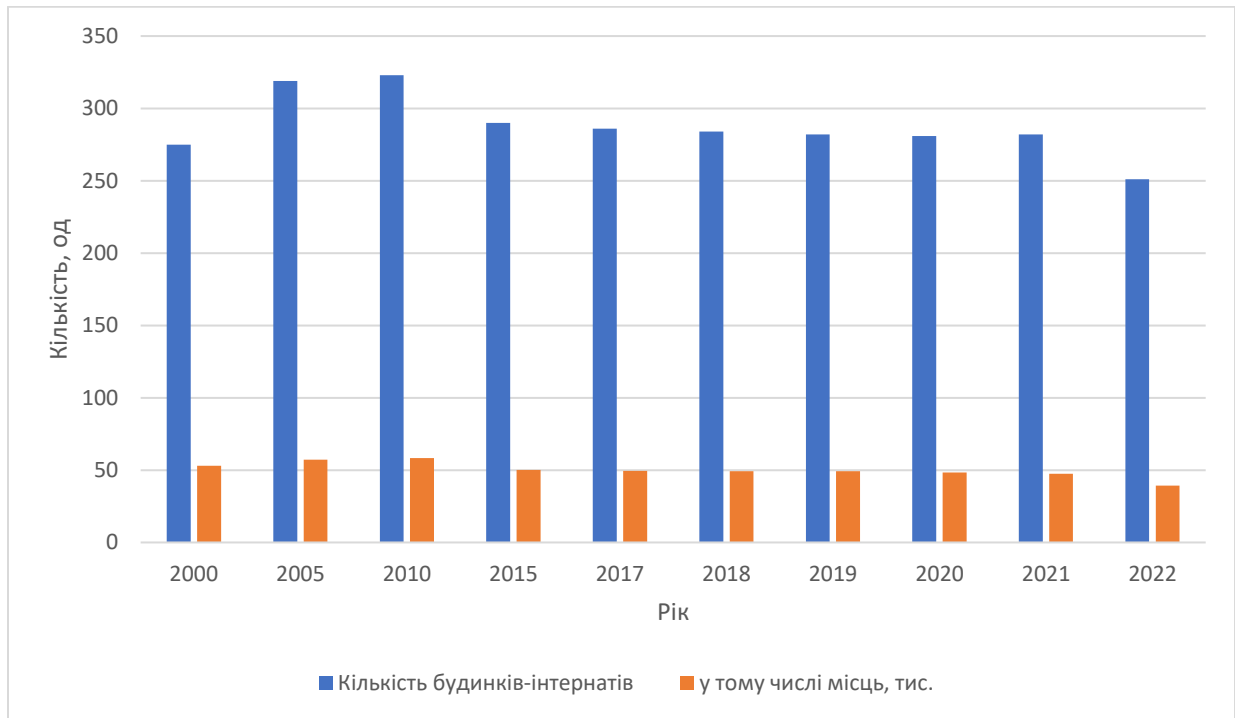

Рис. 4. Кількість будинків-інтернатів та місць (тис)

Окремою категорією неповносправних, а саме інвалідами-візочниками, в Івано-Франківській області займається Мальтійська служба допомоги. Вони організовували такі туристичні заходи, як: піша проща у с. Крилос Галицького району; піша проща до с. Унева; участь у міжнародному турнірі з настільного тенісу для неповносправних; організація III Мальтійського балу для людей з інвалідністю.

Оскільки основним туристичним продуктом для осіб з інвалідністю є пізнавальні поїздки, екскурсії, відпочинок на лоні природи, то питання відповідності інфраструктури на туристичних маршрутах є першочерговим.

Наприклад, на теренах Івано-Франківської області реалізовано проєкт «Відкритий туризм: доступність відпочинку на Івано-Франківщині для людей з особливими потребами» впроваджується за підтримки Фонду Східна Європа та компанією Telenor Group в Україні у рамках спільної програми «Світ без обмежень: вільний доступ для людей з особливими потребами».

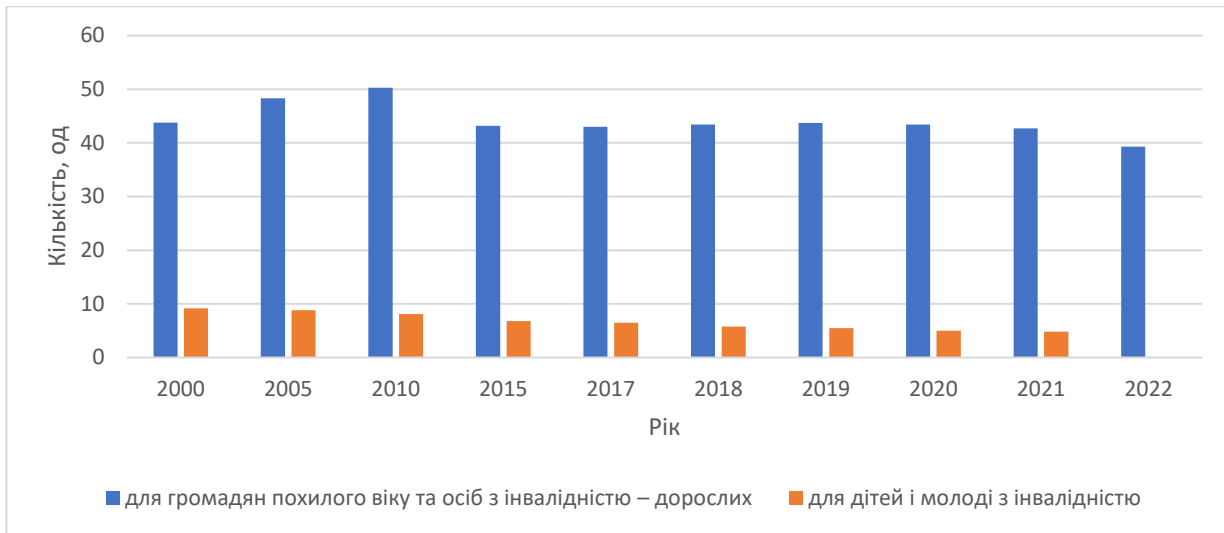

Рис. 5. Кількість будинків-інтернатів для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю (дорослих) та дітей і молоді з інвалідністю

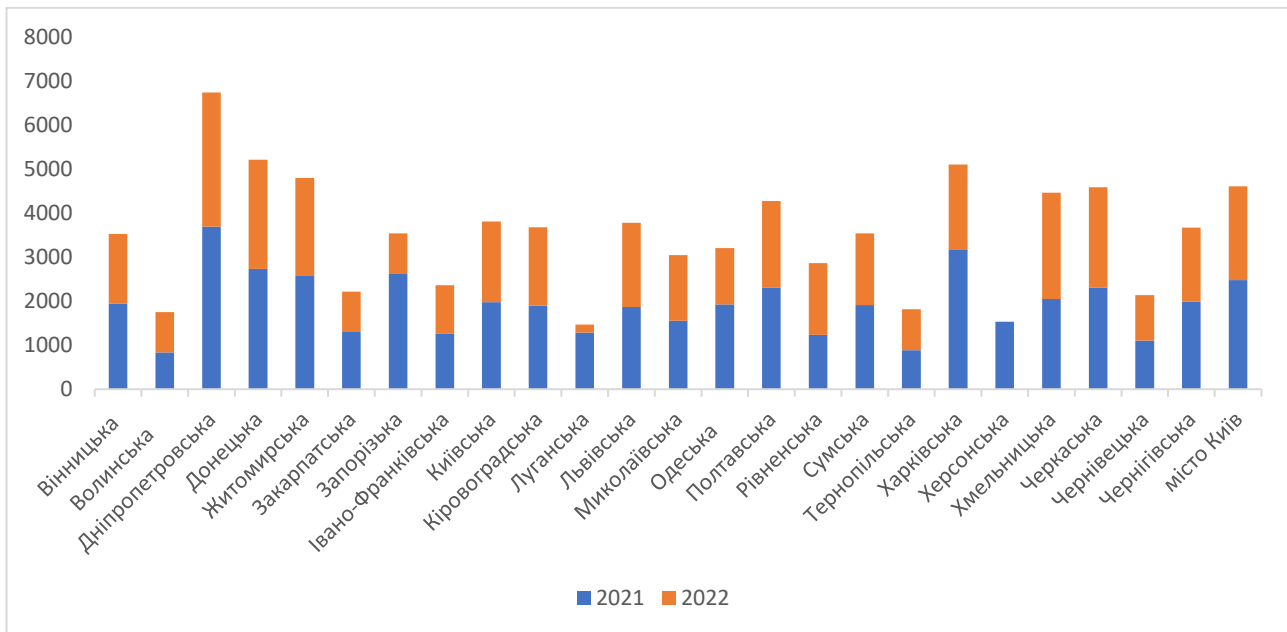

Рис. 6. Кількість будинків-інтернатів для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю за адміністративними областями (станом на 2022 р.)

Враховуючи зарубіжний досвід, в Україні проводиться втілення таких іноваційних рішень, як спорудження:

- парк-готелів (пансіонати європейського рівня (проживання, догляд і лікарська допомога, спортивно-реабілітаційні комплекси)) для людей похилого віку;
- готелів з «доступним» дизайнерським утіленням (для осіб з інвалідністю) та додатковим медичним обслуговуванням тощо (Ковальська, 2017.).

Для забезпечення доступності до туристичних об'єктів і комплексного обслуговування осіб з інвалідністю, необхідно здійснити ряд заходів, зокрема (Ковальська, Пархоменко, 2025):

- прокладання туристичних маршрутів з крутизною 2–3°;
- облаштування у музеях, галереях тощо пандусів, наявність саморозсувних входних дверей, облаштування пляжів та ін. В Івано-Франківському районі Івано-Франківської області станом на грудень 2024 р. лише 10 туристичних об'єктів (серед них – готелі, ресторани, кав'ярні, музеї, атракції, будинки культури, народні дома) є доступними для людей з інвалідністю завдяки наявності пандусів, санітарних вузлів тощо. Моніторинг доступності до туристичних об'єктів в

Україні, на прикладі об'єктів культурної спадщини та центрів дозвілля (997) показав, що 28 % з них – доступні, 18 % – частково доступні, 54 % – не доступні;

– навчання обслуговуючого персоналу до прийому туристів, котрі мають інвалідність.

Підготовка фахівців проводиться у національних вишах, проходження стажування та практики закордоном. Обслуговуючий персонал, при потребі, виконує роль супроводжуючого.

Для туризму фізичні обмеження осіб не повинні бути перешкодою, тому він повинен бути доступним не лише фізично, а й інформаційно. Саме тут смарт-туризм відіграє ключову роль. Смарт-туризм передбачає отримання будь-якої інформації за допомогою технологій. Яскравим прикладом цього є аудіогіди чи аудіокоментування подій, які важко сприйняти без візуальної репрезентації (фільм, вистава), а також платформа Google Map, котра просить власників бізнесу вказувати наявність пандусів і ліфтів, спеціальних паркувальних місць тощо. Ця інформація є важлива, оскільки дозволяє з'ясувати чи може людина з інвалідністю відвідувати це місце самостійно.

Практичне впровадження смарт-туризму сьогодні проводиться в музеї Кастеева в Алмати (Казахстан). Також є багато мобільних додатків для людей з особливими потребами, а саме:

1. Voice4me – додаток для різних гаджетів, який містить спілкування на основі зображень для людей з проблемами мови. З цим додатком таким людям буде легше та швидше пояснити свої думки та потреби. Voice4u оснащений колекцією іконок для різних життєвих ситуацій. Крім того, за бажанням користувачі можуть створювати власні значки.

2. AccessNow – додаток з інтерактивною картою, який допомагає знаходити ресторани, музеї та атракціони, що задовольняють різним критеріям для людей з особливими потребами. За допомогою цього додатку люди з обмеженими можливостями могли легко знайти зручне місце для вечері, шопінгу чи тимчасового житла.

3. WheelMate – додаток для інвалідів-візочників, який допомагає знайти вільні туалети й оцінювати їх за комфортом і охайністю та паркування для людей з особливими потребами.

4. Subtitle Viewer – програма, яка дозволяє людям з проблемами слуху насолоджуватися відвідуванням кінотеатрів і дивитися фільми з екрана через встановлення субтитрів на 22 мовах.

5. Spoken Tap to Talk AAC – додаток для тих, хто надає перевагу спілкуванню за допомогою слів, а не картинок. Ця програма заснована на методах передбачення. Користувач вводить слово, і програма пропонує кілька варіантів продовження фрази. Цей додаток доступний лише англійською мовою, що дуже зручно в контексті подорожі англomовними країнами.

6. Be my eyes – програма, яка з'єднує сліпих людей зі зрячими. Be my eyes дає можливість сліпій людині провести відеодзвінок з волонтером, який би описав потрібний предмет або прочитав інформацію. Додаток доступний 180 мовами (у 150 країнах).

7. Spread Signs – додаток, що дозволяє легко вивчити мову жестів для спілкування з глухонімими, особливо зручно під час подорожі з такою людиною. Словник жестової мови вже містить близько 300 000 символів і постійно поповнюється. Додаток також буде корисним для вивчення деяких місцевих знаків, поширених у країні призначення.

8. RogerVoice – додаток, який дозволяє глухим або слабочуючим людям розмовляти по телефону. Він використовує технологію розпізнавання мовлення для перетворення мовлення в текст. Таким чином люди з проблемами слуху можуть прочитати те, що говорить їхній співбесідник.

9. Інтернет-месенджер «Сезам» – додаток для дітей і дорослих з такими проблемами, як аутизм, ДЦП, синдром Дауна або будь-які тимчасові проблеми з письмом і мовленням. Додаток дозволяє обмінюватися піктограмами, які можна об'єднати в повідомлення.

10. Mysugr diabetes logbook – додаток, який допомагає хворим на цукровий діабет першого або другого типу стежити за своїм харчуванням, рівнем цукру та графіком прийому ліків. Він аналізує дані та дає відгук. Таким чином, люди з цукровим діабетом можуть контролювати своє самопочуття та навіть надсилати звіти з програми своєму лікарю.

Інформаційна доступність для туристів з інвалідністю представлена шрифтом Брайля, підсиленням звукових сигналів, додатковими вказівниками тощо (Dobrianska, Kurchenko, Nesterchuk, 2024).

В Україні у 2024 р. Міністерство розвитку громад та територій реалізувало низку проєктів з метою розвитку безбар'єрності на місцях. Наразі понад 500 територіальних громад вже прийняли рішення про створення місцевих рад безбар'єрності. Наступним став проєкт Створення безбар'єрних маршрутів у населених пунктах.

Сьогодні організацією відпочинку та туризму для людей з інвалідністю опікуються також релігійні організації, такі як карітас УГКЦ, Мальтійська служба допомоги спільно з головним

управлінням з питань туризму, євроінтеграції, зовнішніх зв'язків та інвестицій Івано-Франківської ОДА. Так у 2023, 2024 рр. працювала душпастирська програма УГКЦ «Зцілення ран війни», трансформаційні проєкти Патріаршої фундації «Мудра справа» (спрямовані на відновлення громад), «Зцілення громад» і «Дія в Надії». На всіх рівнях розвивається напрям реабілітації військовослужбовців та їхніх сімей, підтримка сімей загиблих воїнів і воїнів, які перебувають у російському полоні.

Нині Україна знаходиться у складному політичному та економічному становищі, проблеми та потреби осіб з інвалідністю доповнюються проблемами й потребами воїнів ЗСУ. Тому Івано-Франківська обласна рада заручилася підтримкою на утримання частину приміщень (ліжко-місць) у санаторії «Черче» й не виключає можливість дообладнання та розширення його, оскільки заклад має належну лікувальну базу для реабілітації. У Верховині організовують заїзд бійців ЗСУ для творчої реабілітації за програмою проєкту БО «Творча Криївка» на базі приватних туристичних садиб Верховини (Калуцький, Ковальська, Вичівський, 2017.).

На Чернігівщині запрацювала Служба психологічно-соціального відновлення у Центрі психологічної реабілітації і лікування воїнів ЗСУ, створеного на базі Чернігівської обласної психоневрологічної лікарні.

У Києві функціонує центр післятравматичної реабілітації воїнів ЗСУ. Психологи й реабілітологи намагатимуться комплексно реабілітувати поранених, відновлюватимуть психіку, вироблятимуть звичку до нової реальності (із протезом, відсутності кінцівки тощо).

У МОЗ України відділ медичної реабілітації та паліативної медицини курирує роботу цього напрямку. Розробкою наукових програм, протоколів реабілітації, методичним керівництвом реабілітаційних закладів займаються дев'ять науково-дослідних установ, зокрема НДІ реабілітації інвалідів Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова, Український НДІ медичної реабілітації та курортології (м. Одеса), Український НДІ соціальної і судової психіатрії та наркології (м. Київ); Український державний НДІ медико-соціальних проблем інвалідності.

Перспективу подальших наукових досліджень вбачаємо в обґрунтуванні медико-психологічного забезпечення споживання туристичної послуги і можливостей засобів туризму для інтеграції осіб з інвалідністю в суспільство.

Висновки. Нині в Україні у галузі туризму постає одне з нагальних питань – покращення обслуговування (формування кваліфікованих фахівців для обслуговування такого роду туристів, створення транспортної та інформаційної безбар'єрності до туристичних об'єктів/дестинацій) та туристичної інфраструктури для осіб з інвалідністю. Запозичуючи закордонний досвід розвитку туризму для осіб з інвалідністю та інтерпретуючи його в Україну, пропонуємо створити парки-готелі для людей з інвалідністю та похилого віку, а також посили роль церковних громад та громадських організацій, разом з місцевими органами влади, у задоволенні туристичного попиту та формуванні пропозиції у сфері туристичних послуг для цієї категорії осіб, розробити ряд мобільних додатків для покращення комунікації як між особами з інвалідністю, так і останніх з соціумом в цілому. Це сприятиме безбар'єрності до туристичного об'єкту чи послуги. Збільшення кількості осіб з інвалідністю через російсько-українську війну та їх соціалізація вбачається у їх залученості до соціальних проєктів, зокрема, туристичних, що спрямовані на оздоровлення та реабілітацію та відновлення як фізичних так і духовних сил.

Список використаних джерел

- Барський Ю., Бакота Д., Єрко І., 2024. Доступний (інклюзивний) туризм: основні поняття. Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів: матеріали VIII Міжнар. наук.- практ. інтернет-конференції. UPL: <https://konfgeoluts.wordpress.com/2021/04/07/доступний-інклюзивний-туризм>
- Белюсова Н. В., 2018. Теоретичні аспекти розвитку інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні. Наукові записки Сумського державного педагогічного університету. Географічні науки. Вип. 9. 205-213.
- Богдан Н. М., Гуділіна В. В., Кокшарова Є. Є. Адаптивний туризм як чинник розвитку туристської галузі України. 160–162. UPL: https://eprints.kname.edu.ua/56705/1/3бїрка_2_тез_повна_испр-161-163.pdf
- В Україні мають роботу менше 17% людей з інвалідністю. UPL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=102609>
- В Україні проживає понад 3 млн людей з інвалідністю. UPL: <https://webtv.un.org/en/asset/kl1t/kl1t0if5ikg>
- Голод А.П., Крадецька А.О., 2015. Дитячий адаптивний туризм в Україні: передумови розвитку та проблеми безпеки. Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. Вип. 5. 760–763. UPL: <http://global-national.in.ua/archive/5-2015/155.pdf>
- Державної служби статистики в Україні. UPL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
- Калуцький І. Ф., Ковальська Л. В., Вичівський П. П., 2017. Розвиток туризму для неповносправних в Україні. Географія та туризм. Київ. Вип. 36. № 364. 38–54. UPL: <http://www.geolgt.com.ua/images/stories/zbirnik/vipusk36/v364.pdf>
- Кількість будинків-інтернатів для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю. UPL: <https://www.msp.gov.ua>
- Кількість будинків-інтернатів для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю за адміністративними областями. UPL: <https://www.msp.gov.ua>
- Кількість будинків-інтернатів та місць для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю. UPL: <https://www.msp.gov.ua/search>
- Кількість осіб з інвалідністю. UPL: <https://skilky-skilky.info/kilkist-osib-z-invalidnistiu-na-pochatok-roku>

- Ковальська Л. В., 2017. Зарубіжний досвід розвитку туризму для неповносправних, та його інтерпретація в Україні. Стан та перспективи розвитку культурологічної науки в Україні: Збірник тез доповідей (1 частина). Миколаїв: Миколаївська філія КНУКіМ1. 94 с.
- Ковальська Л. В., Пархоменко О. Г., 2025. Географія туризму: підручник для студентів спеціальності Ж3 «Туризм та рекреація» вищих навчальних закладів України. Івано-Франківськ. 210 с.
- Кучинська І.В., 2012. Теоретичні та прикладні аспекти організації туризму для людей з обмеженими можливостями на природоохоронних територіях. Науковий вісник НЛТУ України. Львів: Національний лісотехнічний університет України. Вип. 22.13. 98–106
- Матвійчук Л.Ю., Чепурда Л.М., 2020. Формування доступного середовища інклюзивного туризму. Економічний форум. 2. 74–80. UPL: <https://er.chdntu.edu.ua/bitstream/ChSTU/3191/1/113--3~1.PDF>
- Міністерство охорони здоров'я України. Збірник Статистичний щорічник України, 2022. UPL: <https://stat.gov.ua/sites/default/files/2024-02/Збірник%20Статистичний%20щорічник%20України%202022%20рік.pdf>
- Мінрозвитку провело моніторинг та оцінку ступеня безбар'єрності об'єктів фізичного оточення і послуг для осіб з інвалідністю. UPL: <https://mindev.gov.ua>
- Моніторинг доступності до туристичних об'єктів в Україні, на прикладі об'єктів культурної спадщини. UPL: <https://nto.ua/assets/files/ntou-book-strategic-ebrd-tourismroadmap.pdf>
- Охота В.І., Соловей І.С., 2022. Адаптаційні напрямки розвитку туризму в умовах невизначеності. Туризм. Інфраструктура ринку. Вип. 69. 229–232. http://www.market-infr.od.ua/journals/2022/69_2022/43.pdf DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure69-41>
- Програма розвитку туризму та курортів на період до 2022 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/71-2014-п/paran88#n26>.
- Релігійна Місія «Карітас-Спес». UPL: <https://caritas-spes.org.ua>.
- Скільки людей проживає в Україні і скільки залишилось після війни: дані демографа. UPL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20250401-skilky-lyudej-prozhyvaye-v-ukrayini-i-skilky-zalyshtysya-pislya-vijny-dani-demografa/>
- Соціальний захист населення, 2022. UPL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/10/zb_szn_2022.pdf
- Тищенко С., 2020. Туризм як засіб психологічної та соціальної підтримки груп ризику та людей з особливими потребами. Особистісне зростання: теорія і практика. Житомир. 188–191. UPL: <http://eprints.zu.edu.ua/31037/1/Osobistisne%20zrostantia%20zbirnik%20tez.pdf#page=188>
- Хрущ Ю.М., Іванова В.М., Медведський Р.С., 2017. Туризм для інвалідів: сучасні підходи до визначення поняття. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Географічні науки. Вип. 6. 206–211. UPL: <file:///C:/Users/Acer/Downloads/34-Текст%20статті-226-1-10-20190403.pdf>
- Bowtell, 2015. UPL: https://www.accessibletourism.org/resources/abstract_bowtell_assessing-the-market-attractiveness-of-the-accessible-tourism-industry_abstract.pdf
- CenterSmartTourism. Tourism for people with disabilities. UPL: <https://centersmarttourism.world/news/trends/tourism-for-people-with-disabilities/>
- Dobrianska N.A., Kurchenko D.S., Nesterchuk O.O., 2024. The role of tourism for people with disabilities in social integration. Review article. Economics: time realities. №3(73).
- Kovalska, L., Shchuka, H., Mikhailuk, A., Zagnibida, R., & Tkachenko, T., 2020. Development of tourism is in the epoch of economically-politically reforms and war in Ukraine. Journal of Geology, Geography and Geoecology, 29(1), 94-101. <https://doi.org/https://doi.org/10.15421/112009>
- The World Population Prospects: 2015 Revision. UPL: <https://www.un.org/en/development/desa/publications/world-population-prospects-2015-revision.html>
- UN Tourism Bowtell. UPL: <https://www.unwto.org/accessibility>
- UN Tourism. Accessible Tourism. UPL: <https://www.unwto.org/accessibility>
- UNDESA, 2022. UPL: https://mptf.undp.org/sites/default/files/documents/2024-05/mptfo_2023_annual_report.pdf
- UNDP. UPL: <https://www.undp.org/?search=80%25+of+people+with+disabilities+live+in+developing+country>
- UNICEF. UPL: <https://www.unicef.org/pacificislands/press-releases/nearly-240-million-children-disabilities-around-world-unicefs-most-comprehensive>
- United nations. Department of Economic and Social Affairs. Social Inclusion. Promoting accessible tourism for all. UPL: <https://social.desa.un.org/issues/disability/disability-issues/promoting-accessible-tourism-for-all>
- United States Population. UPL: <https://www.worldometers.info/world-population/us-population>
- UNWTO. UPL: <https://www.unwto.org/accessibility>
- World Bank GROUP. UPL: https://www.worldbank.org/en/topic/fragilityconflictviolence/overview?intcid=ecr_hp_trendingdata_en_ext

References

- Barskyi Yu., Bakota D., Yerko I., 2024. Dostupnyi (inkliuzyvnyi) turizm: osnovni poniattia. Suspilno-heohrafichni chynnyky rozvytku rehioniv: materialy VIII Mizhnar. nauk.- prakt. internet-konferentsii. UPL: <https://konfgeolutsk.wordpress.com/2021/04/07/dostupnii-inkliuzivnyi-turizm/>. (In Ukrainian)
- Bielousova N. V., 2018. Teoretychni aspekty rozvytku inkliuzyvnogo reabilitatsiino-sotsialnogo turizmu v Ukraini. Naukovi zapysky Sumskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Heohrafichni nauky. Vyp. 9. 205-213. (In Ukrainian).
- Bohdan N. M., Hudilina V. V., Koksharova Ye. Ye. Adaptivnyi turizm yak chynnyk rozvytku turystskoï haluzi Ukrainy. 160–162. UPL: https://eprints.kname.edu.ua/56705/1/Zbirka_2_tez_povna_yspr-161-163.pdf. (In Ukrainian)
- V Ukraini maiut robotu menshe 17% liudei z invalidnistiu. UPL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=102609>
- V Ukraini prozhyvaie ponad 3 mln liudei z invalidnistiu. UPL: <https://webtv.un.org/en/asset/kl1t0if5ikg>
- Holod A.P., Kradetska A.O., 2015. Dytiachyi adaptivnyi turizm v Ukraini: peredumovy rozvytku ta problemy bezpeky. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. Mykolaivskiy natsionalnyi universytet imeni V.O. Sukhomlynskoho. Vyp. 5. 760–763. UPL: <http://global-national.in.ua/archive/5-2015/155.pdf>. (In Ukrainian)
- Derzhavnoi sluzhby statystyky v Ukraini. UPL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
- Kalutskiy I. F., Kovalska L. V., Vychivskiy P. P., 2017. Rozvytok turizmu dlia nepovnospravnykh v Ukraini. Heohrafiia ta turizm. Kyiv. Vyp. 36. № 364. 38–54. UPL: <http://www.geolgt.com.ua/images/stories/zbmik/vipusk36/v364.pdf>. (In Ukrainian)
- Kilkist budynkiv-internativ dlia hromadian pokhyloho viku ta osib z invalidnistiu. UPL: <https://www.msp.gov.ua>
- Kilkist budynkiv-internativ dlia hromadian pokhyloho viku ta osib z invalidnistiu za administratyvnymi oblastiamy. UPL: <https://www.msp.gov.ua>
- Kilkist budynkiv-internativ ta mist dlia hromadian pokhyloho viku ta osib z invalidnistiu. UPL: <https://www.msp.gov.ua/search>
- Kilkist osib z invalidnistiu. UPL: <https://skilky-skilky.info/kilkist-osib-z-invalidnistiu-na-pochatok-roku>
- Kovalska L. V., 2017. Zarubizhnyi dosvid rozvytku turizmu dlia nepovnospravnykh, ta yoho interpretatsiia v Ukraini. Stan ta perspektyvy rozvytku kulturolohichnoi nauky v Ukraini: Zbimyk tez dopovidei (1 chastyna). Mykolaiv: Mykolaivska filii KNUKіM1. 94 s. (In Ukrainian)
- Kovalska L. V., Parkhomenko O. H., 2025. Heohrafiia turizmu: pidruchnyk dlia studentiv spetsialnosti Ж3 «Туризм та рекреація» высшых навчальних закладів України. Івано-Франківськ. 210 с. (In Ukrainian)
- Kuchynska I.V., 2012. Teoretychni ta prykladni aspekty orhanizatsii turizmu dlia liudei z obmezhenymy mozhlyvostiamy na pryrodokhoronnykh terytoriakh. Naukovi visnyk NLTU Ukrainy. Lviv: Natsionalnyi lisotekhnichnyi universytet Ukrainy. Vyp. 22.13. 98–106. (In Ukrainian)

- Matviichuk L.Iu., Chepurda L.M., 2020. Formuvannia dostupnogo seredovysshcha inkluzyvnoho turizmu. Ekonomichnyi forum. 2. 74–80. UPL: <https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/3191/1/113--3~1.PDF>. (In Ukrainian)
- Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy. Zbirnyk Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy, 2022. UPL: <https://stat.gov.ua/sites/default/files/2024-02/Збірник%20статистичний%20щорічник%20України%202022%20рік.pdf>
- Minrozvytku provelo monitorynh ta otsinku stupenia bezbariernosti ob'ektiv fizychnoho otoczenia i posluh dlia osib z invalidnistiu. UPL: <https://mindev.gov.ua>
- Monitorynh dostupnosti do turystychnykh ob'ektiv v Ukraini, na prykladi ob'ektiv kulturnoi spadshchyny. UPL: <https://nto.ua/assets/files/ntou-book-strategic-ebrd-tourismroadmap.pdf>
- Okhota V.I., Solovei I.S., 2022. Adaptatsiini napriamky rozvytku turizmu v umovakh nevyznachenosti. Turyzm. Infrastruktura rynku. Vyp. 69. 229–232. http://www.market-infr.od.ua/journals/2022/69_2022/43.pdf DOI: <https://doi.org/10.32782/infrastructure69-41>. (In Ukrainian)
- Prohrama rozvytku turizmu ta kurortiv na period do 2022 roku. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/71-2014-p/paran88#n26>.
- Relihiina Misiia «Karitas-Spes». UPL: <https://caritas-spes.org/ua>.
- Skilky liudei prozhyvaie v Ukraini i skilky zalyshytsia pislia viiny: dani demohrafa. UPL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20250401-skilky-lyudej-prozhyvaye-v-ukrayini-i-skilky-zalyshytsya-pislya-vijny-dani-demografa/>
- Sotsialnyi zakhyst naselennia. 2022. UPL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/10/zb_szn_2022.pdf
- Tyshchenko S., 2020. Turyzm yak zasib psykholohichnoi ta sotsialnoi pidtrymky hrup ryzyku ta liudei z osoblyvymy potrebamy. Osobystisne zrostantia: teoriia i praktyka. Zhytomyr. 188–191. UPL: <http://eprints.zu.edu.ua/31037/1/Osobystisne%20zrostantia%20zbirnyk%20tez.pdf#page=188>. (In Ukrainian)
- Khrushch Yu.M., Ivanova V.M., Medvedskyi R.S., 2017. Turyzm dlia invalidiv: suchasni pidkhody do vyznachennia poniattia. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii Heohrafichni nauky. Vyp. 6. 206–211. UPL: <file:///C:/Users/Acer/Downloads/34-Tekst%20statti-226-1-10-20190403.pdf>. (In Ukrainian)
- Bowtell, 2015. UPL: https://www.accessibletourism.org/resources/abstract_bowtell_assessing-the-market-attractiveness-of-the-accessible-tourism-industry_abstract.pdf
- CenterSmartTourism. Tourism for people with disabilities. UPL: <https://centersmarttourism.world/news/trends/tourism-for-people-with-disabilities/>
- Dobrianska N.A., Kurchenko D.S., Nesterchuk O.O., 2024. The role of tourism for people with disabilities in social integration. Review article. Economics: time realities. №3(73). (In Ukrainian)
- Kovalska, L., Shchuka, H., Mikhailuk, A., Zagnibida, R., & Tkachenko, T., 2020. Development of tourism is in the epoch of economically-politically reforms and war in Ukraine. Journal of Geology, Geography and Geoecology, 29(1), 94–101. <https://doi.org/https://doi.org/10.15421/112009>. (In Ukrainian)
- The World Population Prospects: 2015 Revision. UPL: <https://www.un.org/en/development/desa/publications/world-population-prospects-2015-revision.html>
- UN Tourism Bowtell. UPL: <https://www.unwto.org/accessibility>
- UN Tourism. Accessible Tourism. UPL: <https://www.unwto.org/accessibility>
- UNDESA, 2022. UPL: https://mptf.undp.org/sites/default/files/documents/2024-05/mptfo_2023_annual_report.pdf
- UNDP. UPL: <https://www.undp.org/?search=80%25+of+people+with+disabilities+live+in+developing+countrie>
- UNICEF. UPL: <https://www.unicef.org/pacificislands/press-releases/nearly-240-million-children-disabilities-around-world-unicefs-most-comprehensive>
- United nations. Department of Economic and Social Affairs. Social Inclusion. Promoting accessible tourism for all. UPL: <https://social.desa.un.org/issues/disability/disability-issues/promoting-accessible-tourism-for-all>
- United States Population. UPL: <https://www.worldometers.info/world-population/us-population>
- UNWTO. UPL: <https://www.unwto.org/accessibility>
- World Bank GROUP. UPL: https://www.worldbank.org/en/topic/fragilityconflictviolence/overview?intcid=ecr_hp_trendingdata_en_ext

Отримано редакцією журналу / Received: 15.04.25

Прорецензовано / Revised: 05.05.25

Схвалено до друку / Accepted: 24.05.25